

Марія Рогожа

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: m.m.rogozha@udpu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9545-830X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/Z-3069-2019>

Семен Якерсон – сотник Армії Української Народної Республіки

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати життєвий шлях єврея Семена Самуїловича Якерсона та мотиви прилучення до участі в Українській національно-демократичній революції 1917–1921 рр. **Методологічною основою** дослідження є принципи: історичної достовірності, об'єктивності, системності, науковості, всебічності та спеціальні методи: загальнонаукові – аналітичний, логічний, класифікацій; історичні – історико-генетичний, ретроспективний, порівняльно-історичний; міждисциплінарні – джерелознавчий, архівознавчий, термінологічний та структурно-системний аналіз. **Наукова новизна роботи** полягає в комплексному дослідженні біографії Семена Якерсона як вибору служіння українському державотворенню. **Висновки.** Вивчення життєвого шляху єврея Семена Самуїловича Якерсона (30.11.1897–27.03.1951), сотника української армії, дало підстави стверджувати, що його шлях характерний для багатьох молодих представників єврейства, які долучилися до боротьби за будівництво суверенної української державності. Вийшовши зі свого середовища і вступивши до військового навчального закладу та, припускаємо, мріючи про власну державу, свідомо перейшов до українського війська доби Центральної Ради. На всіх займаних військових посадах виявляв ініціативу, знання та вправно виконував спільно із ввіреними йому підрозділами військові завдання. Поразка національно-визвольних змагань не відвернула його від справ українства. Здобуваючи фах інженера-гідротехніка, закінчив Українську Господарську Академію (Подєбради), організовану українською еміграцією. Після закінчення розпочав будівничу справу на землях Закарпаття, будував мости, дороги. Друга світова війна застала його в Празі. Завдяки дружині врятувався від знищення в гетто. Після війни продовжив працю будівельника до відходу за межу земного буття.

Ключові слова: Семен Якерсон, сотник, українська армія, Чехія, освіта і праця, окупація, визволення.

Постановка проблеми. Діяльнісна іпостась особи Семена Якерсона, сотника українських військ, в історії національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. неминує викликає зацікавлення з кількох міркувань. По-перше, він вважав, що служба в українських військах (за перемоги та створення держави), вбереже євреїв від переслідувань, погромів й антисемітизму. Водночас він мав Україну своєю батьківщиною, знав мову та культуру українців, використовував їх у часи роботи на Закарпатті. Період навчання у середовищі Української Господарської Академії посилив ці переконання та поглибив розуміння ним української ментальності, що переконало в правильності вибору особистих і соціальних пріоритетів. Досягнуте свідомістю єврея Семена Якерсона сприйняття українського та служіння йому набуло ознак інтегральних, наднаціональних, вони й стали дослідницькою проблемою.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Джерельна база проблеми дослідження включає корпус документів Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО України, ф. 1075. оп. 1. 1075. оп. 2. Окремий корпус кордонної охорони). Варто наголосити, що посилення дослідницького інтересу до періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. не випадкове, воно обумовлене відповідними державними документами. Тож він залишається одним із сучасних напрямів антропоцентричних досліджень у новітній історії України. Тому в аналізі останніх досліджень з порушеної теми варто виділити праці таких українських науковців: І. Мазепа (Мазепа, 2020), С. Блавацький (Блавацький, 2020), О. Кудлай (Кудлай, 2019), Я. Тинченко (Тинченко, 2014). Слід вказати і про розвідку вінницької історикни О. Коваль. Ретроспективно – поезію Леоніда Полтави «Семен Якерсон з України» (Вашінгтон, 1966).

Мета статті – здійснити аналіз діяльнісної іпостасі єврея Семена Якерсона, сотника української армії, в його служінні боротьбі за українську державність та поза нею.

Виклад основного матеріалу. Кожне нове покоління, увійшовши в процеси створення особистих інтелектуальних і культурних цінностей та приступивши до виробництва матеріальних

благ, неминуче постає перед необхідністю осмислення минулого, вироблення ставлення до нього на основі власних оцінок.

Для України, на території якої в означений часовий проміжок жили представники багатьох народів, які, як і самі українці, не були так званою титульною нацією, питання щодо їхньої самоідентифікації та виокремлення свого місця в часі та просторі набуло особливого значення. До того ж окремі з них у минулому мали власну державність!

Стосовно єврейства в історії Російської імперії, яке проживало на українських територіях, варто означити кілька важливих моментів. Найперше – наявність обмежувального чинника під назвою межа осілості (Енциклопедія історії України, 2012, с. 678–682). Це штучно створені території компактного проживання євреїв. Витоки цього ганебного й потворного явища знаходяться в періоді правління Катерини II, яка своїм указом (1791 р.) визначила території для їхнього буття. Першопричина такого ганебного явища – запобігання конкуренції для великоросів-підприємців і купців. Надалі правове крутіство лише посилювало це явище. На нашу думку, це вияв державної політики антисемітизму, котра підживлювалась й посилювалась православною релігійною нетерпимістю. Крім того, для євреїв існувала заборона займатися сільським господарством, як і обмеження щодо здобуття гімназійної освіти, відтак й університетської.

Для середовища євреїв у сенсі перспектив, межа осілості як подальша реалізація великодержавної політики, залишала мінімум особистого вибору. По-перше, вела до зростання міграції за межі Російської імперії, зокрема, аграрної колонізації земель Палестини. По-друге, мало місце явище радикалізації поглядів, особливо серед єврейської молоді, що вливало «свіжу кров» у радикальні організації та партії. По-третє, в перспективі випродукувало специфічну форму націоналізму – сіонізм (Українська радянська енциклопедія, 1983, с. 200–201), як політичну течію, кінцева мета якого – створення євреями власної держави.

На думку Ярослава Тинченка, в Російській імперії політика обмежень «...дала найбільшу кількість революціонерів різноманітного ґатунку. Їх було чимало серед керівників і рядових членів більшовиків, есерів, меншовиків та анархістів. Велика кількість євреїв, особливо на території України, вступила на службу до ЧК – більшовицької каральної організації» (Тинченко, 2014, с. 4).

Перша світова війна відкрила fronti як факт доконаного протистояння між державами Антанти та Троїстого (пізніше – Четверного, приєдналася Болгарія) союзу. Зокрема, її Румунський та Південно-Західний fronti, котрі займали лівий фланг, дислокувалися на етнічних українських територіях. Не тільки втома від війни, але і небажання воювати задля досягнення незрозумілих широкому загалу народу цілей, змушували шукати чинника підтримання бойового духу воїнів.

Лавр Корнілов як головнокомандувач російської армії, вбачав вирішення цієї проблеми через створення військових формувань за національною ознакою. Зокрема, заступник командувача Румунського фронту генерал Дмитро Щербачов підтримав загальну тенденцію щодо організації на етнічних територіях (весна – літо 1917 р.) військових формувань за національною ознакою, або реорганізація наявних на фронті за нею ж. Яскравий приклад такого – українізація 34-го армійського корпусу зі складу Південно-Західного фронту, котрий завдяки генерал-лейтенанту Павлу Скоропадському (1873–1945 рр.) виявився на кінець листопада 1917 р. найбільш боєздатною частиною армії УНР (Гирич, 2016). Мав у своєму складі наступні військові підрозділи: піхотні, артилерійські та кавалерійські... Однак Павло Скоропадський розійшовся у поглядах з генеральним секретарем праці і військових справ Миколою Поршем та написав заяву про відставку на користь Якова Гандзюка (21.03.1873 – 27.01.(09.02).1918).

Слід зробити відступ і зазначити, що у період 1917–1921 рр. українська територія стала ареною бойових дій військових підрозділів під різними прапорами та з різними політичними переконаннями й цілями. Тож з цих причин найбільше страждало цивільне населення, серед нього чи не найбільше – єврейське. Причина, очевидно, в тому, що на переломі 1917–1918 рр. «... до загонів більшовицької червоної гвардії вступало чимало євреїв, які потім воювали з військами Центральної Ради та брали участь у масових стратах у Києві, відвернули український загаль від них. Участь євреїв, прихильників більшовизму, у брутальній розправі над «буржуями» та «українцями» (за радянською термінологією того часу) у січні 1918 року» привела до масових погромів в Україні протягом 1918–1920 років» (Тинченко, 2014, с. 4–5).

У внутрішньому житті Росії, починаючи від 24 лютого 1917 р. лавиною наростали події, котрі влада не змогла зупинити: масові страйки та заворушення в Петрограді; повсталася команда запасного батальйону лейбгвардії Волинського полку (600 осіб); військові захопили в'язниці – «Хрести», Литовський замок, слідчу частину з відповідною документацією; почалися вбивства поліцейських, грабежі та мародерство.

1 березня цар Микола II отримує відомості про наказ затримати його потяг. 02. 03. 1917 р. російський цар зрікся престолу (Енциклопедія історії України, 2009, с. 646). У зв'язку з цим підписав спеціальний Маніфест про зречення й Указ про призначення головою ради міністрів князя Георгія Львова, який сформував Тимчасовий уряд (Кудлай, 2007, с. 471).

Прикметно, що Лютнева революція у Росії, центром котрої став Петроград, практично перекреслила в політичному сенсі багато з попередніх обмежень. Їх дотримання, варто наголосити, було одним із наріжних каменів міцності російського самодержавства. Згаданий вище Тимчасовий уряд своїми розпорядженнями скасував обмеження за релігійною та національною ознаками, знявши перепони до здобуття єврейською молоддю освіти, зокрема, й можливості навчатися у закладах військової освіти (військових училищах і школах прапорщиків). Найбільші втрати ніс т. зв. «окопний» офіцерський корпус.

Має право на існування наступне припущення. На етапі внутрішнього піднесення в активній частині єврейського середовища в зв'язку зі зняттям згаданих перепон, могли перетинатися або співпадати інтересів євреїв-сіоністів й частини тієї єврейської молоді, яка вступала до військових училищ, навіть елітних, таких як артилерійські чи інженерні військові навчальні заклади. Здобута ними військова освіта, на наш погляд, могла ставати в майбутньому елементом підтримки та страхування при сільськогосподарській еміграції, найперше – на територію Палестини. У зв'язку з таким твердженням варто зробити припущення, що заохочуючи до навчання у військових училищах юнаків-євреїв, найбільш далекоглядні представники сіонізму вважали за необхідне мати підготовлені офіцерські кадри для збройних сил майбутньої держави.

Водночас у середовищі вищого військового командування російської армії тривав процес бюрократичного узгодження процедури зарахування єврейської молоді та євреїв-воjakів до військових навчальних закладів. Завершення цього процесу, на думку Ярослава Тинченка, відбулося завдяки послідовній діяльності генерала Яковлева, на той час начальника Головного управління військово-навчальних закладів, який своїм розпорядчим документом юридично закріпив право євреїв, які відповідали певним критеріям, вступати до військових навчальних закладів (РГВИА, ф. 725, оп. 51, спр. 111, с. 9; РГВИА, ф. 725, оп. 52, спр. 52, с. 177).

Черговий набір до військових училищ і шкіл прапорщиків Російської імперії мав закінчитися до 01.04.1917 р. Варто зазначити, що до навчання упродовж року могли вступити різні категорії євреїв-воjakів і єврейської молоді. Ярослав Тинченко на основі дослідження відповідних документів стверджував наступне: «... у квітні 1917 року до училищ вступала учнівська молодь, у червні – воjаки, що служили на фронті, у серпні – солдати тилкових частин. Іншими словами, єврейська молодь вступала до військово-навчальних закладів залежно від реальних можливостей. Отже, гімназисти та студенти мали змогу піти до військових училищ одразу після скасування обмежень, фронтовики – після отримання дозволу від начальства, а солдати запасних частин – лише після відбуття служби у навчальних командах (а це не менше 4 місяців)» (Тинченко, 2014, с. 14).

Як виявилось, існував іще один шлях до отримання офіцерського звання. Принаймні в історії Першої світової війни знайшлося кілька окремих випадків. «Відомо, наприклад, що офіцером за бойові заслуги став відомий письменник і літературний критик Віктор Шкловський» (Большая советская энциклопедия, 1957, с. 77). Виявилось, що він був відряджений на Південно-Західний фронт як помічник комісара Тимчасового уряду. Саме там особисто очолив атаку одного з полків, був поранений у черевну порожнину навиліт. За хоробрість нагороджений Георгіївським хрестом 4-го ступеня особисто з рук Лавра Корнілова. Після лікування знову як помічник комісара Тимчасового уряду був відправлений до Окремого Кавказького кавалерійського корпусу в Персію, допомагав у його евакуації, на початку січня 1918 р. повернувся з ним до Петрограду.

У контексті зазначених вище можливостей на військовій ниві постать Семена Самуїловича Якерсона варто сприймати знаковою. Його іпостась воjака Армії Української Народної Республіки підтверджує тезу про те, що ідея самостійної соборної української держави вселила йому впевненість у майбутньому. Знайдено в мемуарній літературі спогад одного з активних учасників національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. М. Скидана. Він повідомив наступне: «На одній із вулиць Бердичева, випадково зустрів в уніформі українського старшини, свого давнього знайомого жида Якерсона, пізніше студента Української Господарської Академії в Подєбрадах, а тепер інженера. Перед цим він був ранений, чи контужений. Ходив він по Бердичеві, як та біла ворона. Переказує мені, що всі дуже дивуються, як він може служити в Українській Армії, коли вона робить погроми. Що він на їхнє здивування відповідає всім однаково, а саме радить іти в Армію і воювати за Україну, тоді про погроми вони не почують» (Скидан, 1936, с. 14-19).

Семен Якерсон народився у м. Вінниці 30.11.1897 р., у єврейській родині Самуїла (техніка) та Лії (Єлизавети), уродженки сусіднього міста Немирів. У період з 1908 р. навчався в місцевій

комерційній школі (Вінниця – Авт.), закінчив 1914 р., здобувши освіту за 6 класів. Завершив здобуття середньої спеціальної комерційної освіти в Одеському комерційному училищі Г.Ф. Файга, створеному в 1862 р. З 1869 р. училище мало шість класів: чотири перших класи зробили загальноосвітніми, а два останні – спеціальними. Програма училища прирівнювалась до курсу гімназії, але без латинської мови, зате до цього курсу додавалася низка спеціальних дисциплін: хімія, товарознавство, бухгалтерія, комерційні обрахунки, законодавство та політична економія. Багато часу віддавалось мовам – французькій, німецькій, англійській. Час закінчення комерційного училища припав на 1917 р. Цілком достовірним сприймається його призов до російської армії, зважаючи на здобуту ним спеціальну освіту. Це відбулося, найімовірніше, в березні 1917 р. Час випуску із Одеського артилерійського училища (листопад 1917 р.) дає достатні підстави для такого припущення.

Ретроспективно: як солдат російської армії мав право уже 1917 р. вступити до військового училища відповідно до зазначених вище умов. Скористався ним і вибрав навчання в Одеському артилерійському училищі, куди вступив у серпні 1917 р. (очевидно, мав математичні здібності, що підтверджує факт навчання в комерційному училищі м. Одеси). Знання математики було необхідними, оскільки крім суто військових навчальних дисциплін, у тижневому навантаженні навчальним планом передбачалось на аналітичну геометрію 4, диференціальні обчислення – 4,5; інтегральні обчислення, математику – 6,5; механіку – 3 та фізику – 4 години навчального часу. Одеське артилерійське училище закінчив у листопаді 1917 року. По закінченню – прапорщик.

Після випуску почав службу (22.11.1917 р.) з Одеської гайдамацької бригади військ Центральної Ради. Найімовірніше місце служби – Одеська українська гарматна бригада, котра була створена 24.11.1917 р. «...з протиповітряних батарей колишнього 5-го запасного артилерійського дивізіону... яка також була включена до складу Гайдамацької бригади» (ком. полковник Р. Столбовський) (Тинченко, 2009, с. 117). Семен Якерсон брав участь (уже як хорунжий) у складі вказаної бригади у вуличних боях в Одесі проти більшовицьких військ у січні 1918 р.

Як освіченого та вже досвідченого бойового офіцера, який зарекомендував себе відданим справі національно-визвольної боротьби проти російського більшовизму, значкового Семена Якерсона з 09 травня 1918 р. переводять служити до управління волосного військового начальника м. Умані Київської губернії, оскільки перейшов на службу до армії Української Держави. Служив на посаді інтенданта-молодшого офіцера по квартирному розташуванню військ. Варто припустити, що при вирішенні питання про його переведення враховувався істотний відсоток євреїв серед жителів міста, очевидно, тут малася на увазі можливість прямих контактів з ними.

Уже 06 листопада надійшов наказ про переведення Семена Якерсона до нового місця служби. 17 листопада він продовжив службу в складі 1-го полку ім. Винниченка Армії Української Народної Республіки, створеного з головного загону військ УНР. Наступна подія в його житті – в грудні 1918 р. призначений командиром сотні. 23 січня 1919 р. отримав поранення у бою під Дубровицею, а в бою 18 липня під Комаргородом – вдруге; після повторного поранення медична комісія надає йому відпустку строком на 5 тижнів.

Поправивши здоров'я, Семен Якерсон повертається до армії. Вже 24 вересня 1919 р. почав службу в Окремому Корпусі кордонної охорони на посаді помічника командира загону, потім – казначея бригади, пізніше – казначеєм Окремого Корпусу та Подільської бригади. 15 березня 1920 р. йому присвоєно чин сотника (ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 1, спр. 67, с. 50). Характеристика для присвоєння чину сотника, просто вражає: «За весь час, що я знаю хорунжого Якерсона, у мене склалося про нього враження, як про старшину, якому можна доручать всі справи, які вимагають такту, вихованості та дисциплінованості. Завжди веселий, ловкий та з гострим розумом, користується прихильністю товаришів, зі слів брата підполковника Дмитра Годило-Годлевського, з яким служив хорунжий Якерсон в дієвій Армії, останній завжди був хоробрим і розпорядливим у бою, ніколи не губивсь, ніколи не губив присутності духу. Добре освічений, бездоганний на службі Україні, де беззмінно перебував з початку 1917 р. Безумовно відповідає умовам, що торкаються до рангу сотника» (ЦДАВО України ф. 1075, оп. 1, спр. 67, с. 51).

Далі в його військовій службі – посада ад'ютанта (начальника штабу) стрілецького батальйону. У травні-липні, під час спільного наступу українсько-польських військ на Київ (польсько-радянська війна 1920 р.) – командир Технічної сотні (в її складі – кулемети та кулеметники, транспортні підрозділи, зв'язківці, інженерні служби тощо), приналежної до обслуговування 6-го запасного гарматного куреня та гарматного куреня 1-ї Кулеметної дивізії Армії УНР. На відступі до західного кордону – командир Технічної сотні бронепотягу «На Україну».

Доля Семена Якерсона після невдачі національно-визвольних змагань подібна до доль тисяч і десятків тисяч вояків Дієвої армії, адже він пройшов через складний процес інтернування у Польщі (табори у Ланьцуті, Стржалкові та Шпийорно) і пережив його (Енциклопедія історії України, 2005, с. 523). Оскільки інтернування як правовий стан перебування українських військ на території інших держав офіційно закінчився у 1923–1924 рр., постало питання про вирішення ним подальшого майбутнього. Зрештою, інтерновані вояки набули статусу політичних біженців у Польщі.

Приймає рішення та переїздить до Чехії, адаптується до нових умов, вступає на навчання до Української господарської академії в Подебрадах (найбільш вірогідно, що у 1924 р, оскільки 23.05.1925 р. статутом УГА введено 4-річний термін навчання (Наріжний, 1942, с. 137–171). Обирає, спираючись на особистий досвід використання здобутих раніше знань з математики та фізики, технічний факультет, гідротехнічне відділення. Успішно навчається та влітку 1927 р. завершує навчання та отримує диплом інженера з відповідного фаху – гідротехнічні споруди. У списку осіб, які в 1927 р. закінчили «Гідротехнічний відділ з фаховим титулом інженер-гідротехнік» нами виявлено й прізвище Семена Якерсона (30.11.1897 р., з Вінниці, Поділля), 1927 р. Крім того, С. Наріжний додатково повідомив щодо наповнення тяглости навчального процесу: «Всього за весь час УГА закінчило й інженерний титул здобуло 559 осіб» (Наріжний, 1942, с. 141). Але існує ще версія, котра стверджує, що Семен Якерсон вступив на навчання таки в 1922 р., за рекомендацією колишнього заступника міністра праці Володимира Чехівського в уряді Директорії – Соломона Гольдермана (Енциклопедія історії України, 2004, с. 152). Але її документального підтвердження не виявлено.

Після закінчення навчання працював інженером-мостобудівником в Празі упродовж 1927–1930 рр. Чеська мостобудівельна фірма «Lanna» уклала контракти на будівництво мостів у Закарпатті (на той час носило назву – Підкарпатська Русь та входило до складу Чехо-Словаччини). Підставою для укладання трудової угоди стало знання Семеном Якерсоном української мови, що забезпечувало взаєморозуміння з місцевими робітниками-будівельниками.

У 1930 р. в особистому житті тридцятирічного інженера відбулася важлива подія, він одружився з дівчиною на ім'я Анна. Невідомо, якої вона була національності, жодна з її трьох онук не могла цього повідомити. Як показав подальший розвиток подій під час Другої світової війни, її не відправляли до єврейського гетто Праги. Маємо визнати правомірність припущення, що вона могла бути чешкою або українкою-емігранткою.

Слід додатково наголосити, що крім Семена Якерсона, в історії участі євреїв у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. «...відомим є простий козак Мазепинського куреня 1-ї Запорізької дивізії Армії УНР Авраам Шкарбуль (Шкарабуль) — лицар Залізного хреста «За Зимовий похід і бої», кавалер Хреста Петлюри. Коли у 1926 році вбили Симона Петлюру, Авраам Шкарбуль за власні гроші приїхав до Парижа, аби дати свідчення на користь Головного отамана у суді над убивцею» (Тинченко, 2014, с. 92). У контексті зауваженого вище повідомимо, що впродовж 1926–1927 рр. Семен Якерсон, на відміну від згаданого єврея-учасника національно-визвольних змагань, пережив морально важкий і болісний період вибору: він не поїхав до Парижа і не виступив на захист Симона Петлюри..., просто промовчав.

Своє пояснення колізії вибору запропонував ізраїльський журналіст Шимон Бріман. Він наголосив, що вбивство і судовий процес викликали бурю і гаряче обговорення в єврейських й українських колах. Українська діаспора, серед якої Якерсон знаходився в час навчання в Українській академії, могла попросити Семена виступити на процесі. Але він не зробив ніяких заяв – ні в підтримку Петлюри, ні проти нього. Його мама Єлизавета залишалась у Вінниці. Фактично вона була заручницею в руках більшовиків. Ймовірно, Якерсон вибрав мовчання, щоб не піддавати матір небезпеці. Мама була випущена із СРСР в Чехо-Словаччину до сина тільки в 1928 р.. Треба думати, що такого роду мовчання справило свій вплив і на середовище навчання Семена та психологічно забарвлене сприйняття ним згаданої події.

Продовжуючи досліджувати сторінки біографії інженера Семена Якерсона, повідомимо, що у 1934 р. у його родині народився син Іржі. Який, як і батько, вже повоєнного часу здобув у Празі інженерну освіту. Працюючи в Закарпатті, Семен Якерсон проектував і вів інженерний супровід будівництва мостів в Ужгороді, Рахові та залізничного мосту через р. Чорна Тиса в с. Кваси, що відоме як курорт мінеральних вод.

Наступний період життя Семена Якерсона почався від 1 жовтня 1938 р. Цього дня німецькі війська перетнули кордони Чехо-Словаччини та стали займати території, компактно заселені етнічними німцями. Це загарбання стало результатом домовленостей між керівниками урядів Великої Британії, Німеччини, Франції й Італії, юридично закріплених у тексті Мюнхенської угоди, підписаної 30 вересня 1938 р. Територію Чехо-Словаччини розділили між Німеччиною, Польщею й Угорщиною (Енциклопедія історії України, 2010, с. 141).

За підсумками цієї угоди Закарпаття (Підкарпатська Русь), відійшла до Угорщини. Зрозуміло, що окупація змусила Семена Якерсона повернутися на проживання до Праги.

Окупація решти Чехо-Словаччини почалася 14 березня 1939 р, коли німецькі війська ввійшли до країни, оскільки німецький канцлер А. Гітлер шантажем добився від президента Е. Гахи згоди на німецький протекторат над державою. Війська нацистської Німеччини окупували територію Чехо-Словаччини практично без опору, виник протекторат Чехії та Моравії.

Німецька окупаційна політика щодо євреїв протекторату у різні періоди окупації мала відмінності. На першому етапі змішані родини тимчасово могли проживати у власному помешканні. Упродовж 1941–1943 рр. лише повні єврейські родини відвозили до гетто в м. Терезин.

За відомостями, наданими ізраїльським журналістом Шимоном Бріманом, єдиною жертвою Голокосту родини Якерсонів стала мама Семена – Єлизавета (Лія). Її онук Іржі згадував, що одного разу в 1943 р., коли він повертався зі школи, то побачив, що невідомі люди в чорних довгих пальто гестапо заштовхують його бабусю до автомобіля. Бабуся Іржі (мама Семена) зникла без сліду. Пошуки Шимона Брімана, якому допомагала Ірина Флейшманова, активістка єврейської общини Праги, не дали результатів. Її імені немає ні в архіві гетто Терезина (Терезієнштадта), ні в списках в'язнів внутрішньої тюрми гестапо (гетто і внутрішня тюрма гестапо знаходилися на одній території в Терезині). Очевидно, і це відомо, всі в'язні внутрішньої тюрми гестапо були вивезені до табору смерті Аушвіц для знищення.

Змішана родина Якерсонів (він, Анна й Іржі), за тогочасними німецькими законами для таких сімей, могла тимчасово проживати у власному помешканні. Але вже взимку 1944–1945 рр. нацисти стали вивозити євреїв зі змішаних родин до Терезієнштадту, а неєврейських осіб з подружжя – до трудових таборів.

Пошуки Ірини Флейшманової, як ствердив Шимон Бріман, у чеських архівах періоду окупації також не містили ніяких відомостей про Семена Якерсона: його прізвище не значилося ні в офіційних списках жителів міста, ні в списках на депортацію до гетто, ні в списках осіб, померлих у Празі від голоду впродовж 1940–1945 рр. Пояснення цьому лише одне – його дружина Анна, не етнічна єврейка, проявила особисту мужність і відвагу та змогла надійно переховувати чоловіка. Вони залишалися в місті до звільнення Праги, її звільняли впродовж 6–11.05.1945 р.

Після війни Семен Якерсон, за наявними відомостями, продовжив працювати цивільним інженером на відбудові інфраструктури міста після його звільнення військами РСЧА. Уже в серпні 1945 р. сім'я Семена Якерсона переїхала в незруйноване житло до іншого району Праги: район Vinohrady (сучасна назва – Praha II), на вул. Manesova, 1649/86.

Крім того, згадано вище дослідницею знайдено у празькому списку мешканців міста повідомлення про дату смерті Семена Якерсона – 27.03.1951 р. Там указано, що він помер [саме] у лікарні, вік 53 р., після серцевого нападу (гострого (швидкоплинного) інфаркту міокарда). Після смерті тіло сотника піддано кремації та захоронено на цвинтарі Strašnice (Прага). Існує версія, запропонована Я. Тинченком: «Загинув у Празькому гетто від рук нацистів у роки другої світової війни (1944)» (Тинченко, 2014, с. 92) .

Порівняно рання смерть Семена Якерсона, як закінчення життя, викликає певне запитання, відповідно – пошук причини запорогового подразнення його центральної нервової системи. Ірина Флейшманова, яка допомагала Шимону Бріману в пошуках, вказала відомості, котрі могли стосуватися смерті Семена Якерсона опосередковано або безпосередньо. Вона зазначила, що Семен Якерсон, який врятувався від переслідування нацистами, міг стати жертвою цькування з боку комуністів, які прийшли до влади. За кілька місяців до його смерті почалися арешти людей, а в 1948–1949 рр. за наказом Сталіна відправляли зброю та літаки з Чехо-Словаччини до Ізраїлю.

Вона наголосила, що в листопаді 1951 р. у Чехії відбулися репресивні дії: були арештовані лідер комуністів країни Рудольф Сланський (єврей за походженням) та десяток інших знаних функціонерів уряду – євреїв. Ця антисемітська кампанія 1951–1952 рр. була спрямована проти «космополітів і сіоністів». Диригувала її Москва та закінчилася вона розстрілами та довічними строками безпідставно звинувачених. Відповідно чеська преса була наповнена матеріалами «проти євреїв – зрадників Чехо-Словаччини». Цілком ймовірно, що Семен Якерсон розумів атмосферу переслідувань за національною ознакою та сильно потерпав від усвідомлення нинішнього та минулого досвіду, що стало, мабуть, причиною інфаркту.

Анна, дружина Семена Якерсона, померла у 1974 р. та похована поряд з могилою чоловіка.

Висновки. Аналіз діяльнійшої іпостасі сотника Семена Якерсона періоду національно-визвольних змагань та поза ними, у зв'язку з особистою участю у багатьох історичних подіях означеного часово-просторового континууму, – особливий. Пошук Семеном Якерсоном свого місця у новітній історії України, проєкція його на турбулентні події політичного, соціального й економічного характеру властиві переломному 1917 року та наступним. На наш погляд, він закономірний для тієї частини єврейської молоді, яка не пов'язувала себе з різними політичними

.....
партіями та рухами за національною ознакою. Скоріше вибір можна вважати таким, котрий зроблено відповідно до місця народження, певної території, зрештою – соціокультурного середовища. Народжений в родині, батько якої мав відповідну технічну освіту, що зумовило вибір сином освіти та підтвердило успадковані здібності до математики та аналізу як такого, пізніше – аналізу соціально-політичного. Отже, перехід на службу після закінчення Одеського артилерійського училища до Одеської гайдамацької бригади був обумовлений власним розумінням розвитку подій у боротьбі за незалежну Україну. Далі відбувалося використання природних задатків і здібностей на теренах служби, що сформувало у вояка дисциплінованість, такт у поведженні зі старшими і молодшими у військовій службі, хоробрим і розпорядливим у боях, – ніколи «не губив присутності духу». Ці якості вояка добре використовував у навчанні та наступній професійній діяльності. Цілком очевидно, що вони дозволили Семену Якерсону вижити в окупованій Празі та підрадянській Чехословаччині.

Історія життя і діяльності Семена Якерсона залишається окремим явищем у цілісній історії українських національно-визвольних змагань та поза ними, залишаючись тим одиничним, котре підтверджує правило.

Подяка. Автор висловлює правдиву вдячність працівникам Центрального державного архіву вищих органів влади України, відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського НАН України та інших установ за сприяння у підготовці статті, а також колегам-історикам і членам редколегії за консультації, надані під час роботи з текстом для його оприлюднення.

Фінансування. Автор не отримував фінансової допомоги для ведення досліджень, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Блавацький, С. Р. (2019). Фреймिंग єврейських погромів на українських теренах крізь призму української іншомовної преси в Європі (1919–1920 рр.). *Збірник праць Наук.-дослід. ін-ту пресознавства*. 2019. Вип. 9 (27). С. 87–112.

Большая советская энциклопедия (1957). Шкловский Виктор Борисович (1893–1984). Большая советская энциклопедия. Т. 48. Второе издание. Шербрук-Элодея. ГНИ БСЭ. Москва: Главполиграфпром, 1957. 669 с.

Гирич, І. (2016). Скоропадський, Павло Петрович. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918. Упоряд. Ігор Гирич. Київ: Наш формат, 2016. 480 с.

Енциклопедія історії України (2004). Гриневич В.А. Гольдельман Соломон Ізраїлевич. Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол. В.А. Смолій. Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2. Г–Д. 518 с.

Енциклопедія історії України (2005). Інтерновані формування Армії Української Народної Республіки. Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол. В.А. Смолій. Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3. Е – Й. 658 с.

Енциклопедія історії України (2009). Шандра В. С. Микола II. Енциклопедія історії України: Т. 6. Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.

Енциклопедія історії України (2010). Віднянський С. В. Мюнхенська угода. Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл-О. 728 с.

Енциклопедія історії України (2012). Смуга осілости, смуга постійної єврейської осілости. Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2012. 951 с.

Енциклопедія історії України (2007). Кудлай О. Комісари Тимчасового уряду. Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4: Ка-Ком. 528 с.

Кудлай, О. Б. (2019). Проблеми військового будівництва доби Української Центральної Ради у сучасній українській історіографії. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: зб. наук. ст.* 2019. Вип. 14. С. 5–63.

Мазепа, І. (2019). Україна в огні й бурі революції, 1917–1921 : [спогади]. Репр. вид. Харків : Фоліо, 2019. 666 с.

Наріжний, С. (1942). Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами. Частина перша. Прага, 1942. 370 с.

Полтава, Л. (1966). Семен Якерсон з України. Вашингтон. 1966. URL: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=poltava&page=poltava24> (дата звернення 06.02.2023 р.).

РГВИА – Российский государственный военно-исторический архив.

Скидан, М. (1936). Шлях І-го Галицького Корпусу в поході на Київ. *Літопис «Червоної Калини»*. Львів. 1936. Ч. 3. С. 14–19.

Тинченко, Я. (2014). Під зіркою Давида. Єврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках. Київ: Темпора, 2014. 168 с.

Українська радянська енциклопедія (1963). Українська радянська енциклопедія: [в 12 т.] / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1977–1985. Т. 10: Салют-Стоговізі / Головна редакція Української радянської енциклопедії. Вид. 2-ге. 1983. 543 с.

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади України.

Mariya M. Rohozha

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Semen Yakerson – the Captain of the Army of the Ukrainian People's Republic

Abstract. *The purpose of research is to analyze a life path of the Jew Semen Samuilovych Yakerson and motives for his participation in the Ukrainian national democratic revolution of 1917–1921. Methodological basis of the study is represented by principles of: historical authenticity, objectivity, systematicity, scientificity, comprehensiveness and such special methods as general scientific: analytical, logical, classification; historical: historical and genetic, retrospective, comparative and historical; interdisciplinary: source and archival studies, terminological, structural and systematic analysis. Scientific novelty consists in the complex research of the biography of Semen Yakerson as the choice of service to the Ukrainian state-building process. Conclusions.* *The study of a life path of the Jewish officer of the Ukrainian army Semen Samuilovych Yakerson (November 30, 1897 – March 27, 1951) gave grounds to emphasize that his way is characteristic of many young representatives of Jewry who joined the struggle for the development of a sovereign Ukrainian statehood. Having left his environment he entered the military educational institution and, according to our assumption, dreaming of his own state, he deliberately joined the Ukrainian army of the time of the Central Rada. Holding different positions, he showed initiative and his knowledge, skillfully performed military tasks together with the units entrusted to him. The defeat of the national liberation struggle did not distract him from Ukrainian affairs. While doing a degree in hydraulic engineering he graduated from the Ukrainian Academy of Economics (in Podedbrady), founded by the Ukrainian emigration. After graduation, he started building bridges and roads on the lands of Transcarpathia. He witnessed the Second World War events in Prague. Owing to his wife, he was saved from the destruction ghetto. After the war, he continued his work as a builder until leaving the world*

Key words: *Semen Yakerson, captain, Ukrainian army, Czech, education and work, occupation, liberation.*

References:

Blavatskyi, S. R. (2019). Freimynh yevreiskykh pohromiv na ukrainskykh terenakh kriz pryizmu ukrainskoi inshomovnoi presy v Yevropi (1919–1920 rr.) [Framing of Jewish pogroms on Ukrainian territory through the lens of the Ukrainian foreign-language press in Europe (1919–1920)]. *Zbirnyk prats Nauk.-doslid. in-tu presoznavstva*. 2019. Vyp. 9 (27). S. 87–112. [in Ukrainian]

Bolshaia sovetskaia entsyklopedyia (1957). Shklovskiy Vyktor Borysovych (1893–1984) [Viktor Borisovich Shklovsky (1893–1984)]. *Bolshaia sovetskaia entsyklopedyia*. T. 48. *Vtoroe yzdanye. Sherbruk-Elodeia. HNY BSЭ*. Moskva: Hlavpolyhrafprom, 1957. 669 s. [in Russian]

Entsyklopediia istorii Ukrainy (2004). Hrynevych V.A. Holdelman Solomon Izrailevych [Solomon Goldelman]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. Redkol. V.A. Smolii. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, 2004. T. 2. H– D. 518 s. [in Ukrainian]

Entsyklopediia istorii Ukrainy (2005). Internovani formuvannia Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliki [Interned formations of the Army of the Ukrainian People's Republic]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. Redkol. V.A. Smolii. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, 2005. T. 3. E– Y. 658 s. [in Ukrainian]

Entsyklopediia istorii Ukrainy (2007). Kudlai O. Komisary Tymchasovoho uriadu [Commissioners of the Provisional Government]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. Redkol. V.A. Smolii (holova) ta in. Instytut istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, 2007. T. 4: Ka-Kom. 528 s. [in Ukrainian]

Entsyklopediia istorii Ukrainy (2009). Shandra V. S. Mykola II. [Nicholas II] *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 6. La-Mi / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo «Naukova dumka», 2009. 790 s. [in Ukrainian]*

Entsyklopediia istorii Ukrainy (2010). S. V. Vidnianskyi. Miunkhenska uhoda [Munich Agreement]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, 2010. T. 7: MI-O. 728 s. [in Ukrainian]

-
- Entsyklopediia istorii Ukrainy (2012).** Smuha osilosti, smuha postiinoi yevreiskoi osilosti [A strip of settlement, a strip of permanent Jewish settlement]. Entsyklopediia istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 2012. 951 s. [in Ukrainian]
- Hyrych, I. (2016).** Skoropadskyi, Pavlo Petrovych. Spohady: kinets 1917 – hruden 1918 [Skoropadsky, Pavlo Petrovich. Memoirs: late 1917 – December 1918.]. Uporiad. Ihor Hyrych. Kyiv: Nash format, 2016. 480 s. [in Ukrainian]
- Kudlai, O. B. (2019).** Problemy viiskovoho budivnytstva doby Ukrainiskoi Tsentralnoi Rady u suchasni ukraïnskii istoriografii [Problems of military construction of the era of the Ukrainian Central Rada in modern Ukrainian historiography]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: zb. nauk. st.* 2019. Vyp. 14. S. 5–63. [in Ukrainian]
- Mazeпа, I. (2019).** *Ukraina v ohni y buri revoliutsii, 1917–1921 : [spohady] [Ukraine in the fire and storm of the revolution, 1917–1921: [memoirs]]*. Repr. vyd. Kharkiv : Folio, 2019. 666 s. [in Ukrainian]
- Narizhnyi, S. (1942).** *Ukrainska emihratsiia: kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma Svitovymy viinamy [Ukrainian emigration: the cultural work of the Ukrainian emigration between the two World Wars]*. Chastyna persha. Praha, 1942. 370 s. [in Ukrainian]
- Poltava, L. (1966).** *Semen Yakerson z Ukrainy [Semyon Yakerson from Ukraine]*. Vashynhton. 1966. URL: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=poltava&page=poltava24> (data zvernennia 06.02.2023 r.).
- RHVYA** – Rossyiskyi hosudarstvennyi voenno-ystorycheskyi arkhiv [Russian State Military Historical Archive]. [in Russian]
- Skydan, M. (1936).** Shliakh I-ho Halytskoho Korpusu v pokhodi na Kyiv [The path of the First Galician Corps in the campaign for Kyiv]. *Litopys «Chervonoï Kalyny»*. Lviv. 1936. Ch. 3. S. 14–19. [in Ukrainian]
- TsDAVO Ukrainy** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vldy Ukrainy [Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine]. [in Ukrainian]
- Tynchenko, Ya. (2009).** *Ukrainski zbroini syly berezen 1917 r. – lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chyselnist, boiovi dii): naukove vydannia [Ukrainian Armed Forces March 1917 – November 1918 (organization, number, combat actions): a scientific publication]*. Kyiv: Tempora, 2009. 480 s. [in Ukrainian]
- Tynchenko, Ya. (2014).** *Pid zirkoïu Davyda. Yevreiski natsionalni formuvannia v Ukraini v 1917–1920 rokakh [Under the Star of David. Jewish National Formations in Ukraine in 1917–1920]*. Kyiv: Tempora, 2014. 168 s. [in Ukrainian]
- Ukrainska radianska entsyklopediia (1963).** *Ukrainska radianska entsyklopediia [Ukrainian Soviet encyclopedia]*. T. 13. Svitliakovy-Spodumen. Kyiv: AN URSS. Holovna redaktsiia URE, 1963. 563 s. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 15.03.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 30.05.2023 р.